

میراث علامه جعفری در مسیر حیات معقول انسانی

آیین رونمایی از کتاب «انسان - جهان» علامه محمدتقی جعفری امروز با حضور جمعی از اساتید، پژوهشگران و دانشجویان در دانشگاه جامع انقلاب اسلامی به مناسبت بیست و هفتمین سالگرد ارتحال علامه برگزار شد.



آیین رونمایی از کتاب «انسان - جهان» علامه محمدتقی جعفری امروز با حضور جمعی از اساتید، پژوهشگران و دانشجویان در دانشگاه جامع انقلاب اسلامی به مناسبت بیست و هفتمین سالگرد ارتحال علامه برگزار شد.

به گزارش ایکن، دانشگاه جامع انقلاب اسلامی در آیینی علمی و معرفتی، میزبان اندیشمندان و فرهیختگان حوزه فلسفه و فیزیک بود تا از ویراست جدید کتاب «ارتباط انسان - جهان» اثر ماندگار مرحوم علامه محمدتقی جعفری رونمایی شود؛ اثری که پس از هفتاد سال دوباره به زیور طبع آراسته شده و در امتداد گفت وگوهای فلسفه، علم و دین معنای تازه ای یافته است. در این نشست روح الله رضوی نژاد، مهدی گلشنی، عبدالله نصری، محمد رضا اسدی و علیرضا جعفری فرزند علامه جعفری و مدیر مؤسسه حفظ و نشر آثار علامه به سخنرانی پرداختند.

روح الله رضوی نژاد، رئیس دانشگاه جامع انقلاب اسلامی، در آغاز این نشست با اشاره به شروع هفته کتاب و کتابخوانی به اهمیت کتاب در فرهنگ ایرانی - اسلامی اشاره کرد و گفت: کتاب، دروازه جهان دانش و معرفت است؛ حامل آموزه های آسمانی، الهی و دستاوردهای بشری و در فرهنگ ما نه تنها وظیفه ای ملی، بلکه فریضه ای دینی است.

رضوی نژاد ضمن ابراز خرسندی از حضور در این نشست، هفته کتاب را یادآور ارزش های فرهنگی انقلاب اسلامی دانست و با اشاره به پیام تاریخی رهبر معظم انقلاب در سال ۱۳۷۲ تأکید کرد که کتاب خوانی و علم آموزی در جمهوری اسلامی، فراتر از وظیفه ای اجتماعی، فریضه ای دینی به شمار می رود؛ امری که نشان از عظمت و جایگاه معرفت در فرهنگ اسلامی دارد.

وی با اشاره به دو مناسبت برجسته آبان ماه گفت: نخست، روز بیست و چهارم آبان که بزرگداشت علامه سیدمحمدحسین طباطبایی، فیلسوف و مفسر بزرگ قرآن است که بنا به مصوبه وزارت علوم در جلسه ۱۰ آبان ۱۴۰۴، بزرگداشت علامه طباطبایی در سال های ۲۰۲۶ و ۲۰۲۷ در برنامه های رسمی یونسکو ثبت خواهد شد.

دوم، روز بیست و پنجم آبان که مصادف با بیست و هفتمین سالگرد ارتحال علامه محمدتقی جعفری است؛ اندیشمندی که مقام معظم رهبری او را «وجودی قیمتی برای اسلام و مسلمین» خوانده اند و پادش همچنان در میان اهل اندیشه زنده است.

رئیس دانشگاه جامع انقلاب اسلامی، آیین رونمایی کتاب «ارتباط انسان و جهان» را نمونه ای از احترام عملی به ستارگان آسمان معرفت و علم دانست و از حضور شخصیت های برجسته ای همچون مهدی گلشنی (استاد فیزیک و چهره ماندگار علمی کشور و استاد دانشگاه صنعتی شریف)، نصری (استاد فلسفه دانشگاه علامه طباطبایی و ویراستار آثار علامه جعفری)، محمدرضا اسدی (دانشیار فلسفه دانشگاه علامه طباطبایی)، و علیرضا جعفری (فرزند علامه جعفری و مدیر مؤسسه تدوین و نشر آثار ایشان) قدردانی کرد.

رضوی نژاد سپس با نگاهی فرهنگی و شخصی، خاطراتی از منش انسانی علامه جعفری نقل کرد؛ از جمله خاطره ای از دیدار ایشان با علامه طباطبایی و نیز ماجرای سخنرانی در دانشگاه شهید چمران اهواز، آنجا که علامه جعفری با دیدن دانشجویانی ایستاده، عیای خود را بر زمین پهن می کنند تا آنان بتوانند بنشینند؛ رفتاری که به گفته او، تصویری زنده از فروتنی علم و اخلاق در وجود این عالم ربانی بود.

رئیس دانشگاه جامع انقلاب اسلامی به ویژگی های فلسفی کتاب «ارتباط انسان و جهان» پرداخت و گفت: این اثر به نگرش فیلسوفان به ماده و تحولات آن پرداخته و اندیشه های آنان را نقد و مقایسه کرده است. درخشش این اثر از آنجاست که علامه جعفری به عنوان عالمی دینی، در عالی ترین سطح فلسفی به مسئله ماده و معنا ورود کرده و گفت وگوی میان علم و دین را از قالب نظری به میدان اندیشه و تمدن برده است.

رضوی نژاد با اشاره به پیوند میان فلسفه علم و فلسفه فیزیک، یادآور شد که استاد گلشنی در همین مسیر آثار ارزشمندی خلق کرده اند، از جمله کتاب مشهور تحلیلی از دیدگاه های فلسفی فیزیک دانان معاصر که با تقریظ و پیش گفتار علامه جعفری همراه است.

وی همچنین با تحلیل وضعیت معرفتی علوم طبیعی گفت: برخلاف دیدگاه جدایی علوم تجربی از فلسفه و جهان بینی، آنچه تاریخ علم به ما می گوید این است که نظریه های علمی از مبادی غیرتجربی نیز تغذیه می کنند و تعالی علوم در پرتو اندیشه الهی ممکن است.

وی در ادامه افزود: انقلاب اسلامی ایران زمینه ای فراهم کرده است تا علوم طبیعی در پرتو اندیشه اسلامی تحول یابند؛ اما این تحول نیازمند دگرگونی فرهنگی است و باید از علم زدگی افراطی و ذائقه ترجمه گرایی در محافل دانشگاهی عبور کرد.

رضوی نژاد این تحول را لازمه شکل گیری تمدن نوین اسلامی دانست و گفت: علم نافع، آن علمی است که انسان را به خدا نزدیک می کند و در پرتو آیات الهی، شناخت طبیعت را به کشف حقیقت پیوند می دهد.

وی در پایان سخنان خود، از حضور تمامی استادان و اندیشمندان تشکر کرد و گفت: دانشگاه جامع انقلاب اسلامی خود را موظف می داند مجالس علمی و معرفتی را با حضور فرهیختگان و اندیشمندان گرامی بدارد و این مسیر را تا تحقق پیوند میان علم و ایمان دنبال کند. همچنین خبر داد که دانشگاه جامع انقلاب اسلامی قصد دارد در آینده نزدیک از کتاب «گفتارهای فلسفی در فیزیک» اثر استاد مهدی گلشنی نیز با همین رویکرد رونمایی کند.

علامه جعفری شصت سال از زمان خود جلوتر بود

مهدی گلشنی، استاد دانشگاه صنعتی شریف، در آغاز سخنان خود ضمن گرامی داشت یاد علامه جعفری اظهار کرد: این فیلسوف بزرگ در افکار عمومی محبوب بود، اما در برخی محیط های علمی مغفول واقع شد؛ همان نکته ای که به صراحت، رهبر معظم انقلاب نیز بر آن تأکید کرده اند.

وی با توضیح اینکه در دو دهه پایانی عمر علامه فرصت معاشرت علمی نزدیکی برایش فراهم شد تا از اندیشه های او بهره مند شود، افزود: علامه جعفری از پیش گامان وحدت حوزه و دانشگاه بود؛ خود ایشان در جلسات علمی مشترک با شخصیت هایی چون مرحوم حسابی و هشتروندی شرکت می کرد و درباره پیوند فلسفه و علم بحث می نمود.

وی در ادامه به خاطره ای از دیدار مشترک علامه جعفری با پروفسور عبدالسلام - برنده نخستین جایزه نوبل فیزیک در جهان اسلام - اشاره کرد و گفت: در سال ۱۳۶۷، هنگام راه اندازی دوره دکترای فیزیک در دانشگاه شریف، از پروفسور عبدالسلام برای افتتاح برنامه دعوت شد. در دیدار با علامه جعفری، نخستین سؤال ایشان از عبدالسلام درباره اصل عدم قطعیت هایزنبرگ و نسبت آن با علیت بود؛ علامه جعفری از همان آغاز، وارد نقد فلسفی این دیدگاه شد و با دقتی مثال زدنی گفت: شما خود در آثار اخیرتان از موضع گذشته عدول کرده اید.

گلشنی ادامه داد: در همان جلسه، علامه جعفری خاطرات دیدار با فیلسوف شهیر، برتراند راسل، را نقل کردند و از مکاتبات میان خود و راسل سخن گفتند؛ نامه های ایشان بعدها منتشر و موضوع کتابی مستقل شد. علامه با بزرگان غربی تنها مکاتبه نکرد، بلکه در کنفرانس های جهانی از جمله علم و دین در سوئیس، حقوق بشر در فیلیپین شرکت داشت. این فعالیت ها نشان می دهد که او حداقل شصت سال از زمان خود جلوتر بود.

گلشنی خاطرنشان کرد: در دهه هایی که فلسفه علم در غرب تازه در حال تولد بود، علامه جعفری از نجف برای مراجع تقلید، همچون آیت الله العظمی سید عبدالهادی شیرازی، نامه ای نوشت و پیشنهاد داد که باید با زبان علم روز به پرسش های عصر پاسخ داد؛ سخنی که بعدها مبنای گفت و گوی فلسفه و علم شد.

وی افزود: علامه جعفری از همان جوانی با مطالعه عمیق ترجمه های فارسی و عربی آثار غربی، در مسیر گفت و گوی تمدن ها گام برداشت و با نگارش کتاب ارتباط انسان و جهان، مبانی فلسفی فیزیک را از دیدگاه اسلامی طرح کرد؛ اثری که حدود هفت دهه پیش منتشر شد و از زمان خود بسیار جلوتر بود.

گلشنی در ادامه گفت: در دوره ای که من برای تألیف کتاب علم و دین در افق جهان بینی توحیدی آثار فلاسفه غرب را بررسی می کردم، دریافتم دیدگاه های آنان به طرز شگفتی با فلسفه اسلامی نزدیک شده است؛ اما نفوذ فرهنگ غرب در کشورهای اسلامی مانع انتقال این نوآوری ها به فضای علمی ما شده است.

وی توضیح داد که امروز در دانشگاه های آکسفورد و کمبریج، فیزیک دانان با فلاسفه برای حل مسائل بنیادی همکاری می کنند؛ همان سخن صد سال پیش انیشتین که گفت فیزیک دانان باید با فلاسفه گفت و گو کنند، اکنون در غرب به واقعیت تبدیل شده

است.

گلشنی با توضیح اینکه علامه جعفری این مسیر را با طرح مفهوم «حیات معقول» ترسیم کرد؛ مفهومی که علم، فلسفه و دین را در یک نگرش جامع به هم می پیوندد، افزود: امروز اندیشمندانی چون جرج الیس، کیهان شناس برجسته، صراحتاً می گویند باید چتری الهیاتی بر سر علم گسترده باشد. این همان دیدگاه علامه جعفری بود که علم را بدون فلسفه و ایمان، ناقص می دانست.

گلشنی در ادامه با توضیح مخالفت با پوزیتیویسم و علم زدگی افزود: از ویژگی های برجسته علامه، مخالفت صریح با پوزیتیویسم بود؛ مکتبی که از قرن نوزدهم در دانشگاه های غرب و سپس در مراکز علمی ما نفوذ کرد و تنها تجربه گرایی حسی را معتبر می دانست. علامه در همان دهه های نخست قرن، نقد فلسفی خود را بر این نگرش مادی گرایانه آغاز کرد.

وی در پایان با اشاره به انتشار جدید کتاب ارتباط انسان و جهان به همت نصری و علیرضا جعفری افزود: فصل هایی چون نقد دیدگاه اگوست کنت، فلسفه حرکت و زمان، ماهیت ماده و جرم، و نقد پوزیتیویسم نشان می دهد که علامه جعفری از زمان خود بسیار جلوتر بود و با دقتی فلسفی در عرصه فیزیک و معرفت انسانی پژوهش می کرد.

او سخنان خود را با این جمله به پایان رساند: علم، هنگامی نافع است که انسان را به خدا نزدیک کند؛ همان مسیری که علامه جعفری در راه آن زندگی کرد.

علامه جعفری فیلسوف غرب آشنا

عبدالله نصری، استاد فلسفه دانشگاه علامه طباطبایی در ابتدای سخنان خود گفت: متأسفانه بسیاری از فیلسوفان معاصر ما، غرب و متفکران آن را جدی نگرفته اند و مواجهه ای نقادانه و گفت و گو محور با آنان نداشته اند. اما علامه جعفری از همان آغاز طلبگی در نجف، در کنار فلسفه اسلامی، مطالعه گسترده ای در آثار فیلسوفان غربی داشت و کوشید میان عقل فلسفی اسلامی و عقل نقاد جدید پلی برقرار کند.

وی با رجوع به دوره نجف علامه جعفری، سال های ۱۳۳۴ تا ۱۳۳۸ شمسی را دوران شکل گیری مبانی فلسفی او دانست؛ دورانی که هم زمان با تألیف سه اثر بنیادین از ایشان بود. او خاطرنشان کرد که علامه جعفری در نگارش اثر بزرگ ارتباط انسان و جهان به بیش از دو هزار کتاب رجوع کرده است؛ در شرایطی که امکانات کتابخانه ای در نجف آن زمان بسیار محدود بوده است.

نصری در ادامه افزود: علامه جعفری بسیاری از منابع فلسفه غرب را از ترجمه های عربی مطالعه می کرد و با وجود ناآشنایی با زبان انگلیسی، به واسطه یاری دوستان و شاگردان مسلط به زبان، آثار متفکرانی چون دکارت، کانت و فروید را بررسی می کرد. همین تلاش گسترده سبب شد تا رویکرد او در فلسفه اسلامی از مرحله تقلید و تکرار گذر کند و به گفت و گویی واقعی میان فلسفه اسلامی و فلسفه جدید بدل شود.

استاد فلسفه دانشگاه علامه طباطبایی با اشاره به فضای فلسفی دهه ۱۳۳۰ ایران، به شکل گیری حلقه «اصول فلسفه و روش رئالیسم» توسط علامه طباطبایی و شاگردانش اشاره کرد و آن را نقطه عطف تاریخ فلسفه اسلامی معاصر دانست.

وی افزود: در همان سال ها، علامه جعفری در نجف دستگاہی فلسفی موازی تشکیل داد و مباحث ارتباط انسان و جهان را در آن تدریس می کرد. جالب آنکه شهید سید محمدباقر صدر نیز در سن هجده سالگی یک سال پای درس او حاضر می شد. این امر نشان از نفوذ اندیشه جعفری در فضای علمی نجف دارد.

نصری در ادامه تأکید کرد: بر خلاف برخی رویکردهای رایج که فلسفه اسلامی را گاه به تحسین بی نقد ملاصدرا و ابن سینا یا شیفتگی به غرب فرو می کاهند، علامه جعفری الگوی سومی را بنیاد نهاد: الگوی گفت و گوی فلسفی که نه با تعصب، بلکه با عقل و تجربه همدلانه پیش می رود. در آثار او می توان دید که ابن سینا به مراتب حضوری پررنگ تر از ملاصدرا دارد و در کنار آن متفکران غربی نیز با ذهنی آزاد مورد تحلیل قرار گرفته اند.

وی در ادامه گفت: علامه جعفری فلسفه را دارای «زبان جهانی عقل» می دانست؛ زبانی که مسلمان و غیرمسلمان را در عرصه تفکر به هم نزدیک می سازد. از دید علامه، عقل و اندیشه عطای الهی مشترک میان انسان هاست، و گفت و گوی فلسفی میان سنت اسلامی و غربی نه تنها ممکن بلکه ضروری است. علامه جعفری هیچ گاه با منطق ردّ و نفی به سراغ فلسفه غرب نرفت. او اهل گفت و گو بود و گفت و گو را با منطق گفت و گو می سنجد، نه با منطق نزاع.

نصری در پایان بر ضرورت بازخوانی آثار علامه جعفری تأکید کرد و گفت: کتاب «ارتباط انسان و جهان» صرفاً کتابی فلسفی نیست، بلکه متنی در جستجوی پیوند میان انسان، هستی و معناست؛ متنی که از درون حوزه نجف، نگاهی جهانی دارد و می تواند الگویی برای فلسفه پژوهی معاصر باشد. در فضایی که فلسفه اسلامی گاهی از روح گفت وگو و پرسش فاصله گرفته، بازخوانی اندیشه علامه جعفری یادآور رسالت فلسفه در معنای اصیل آن است: پرسشگری، گفت وگو، و فهم انسان بر بنیان عقل و ایمان

دینداری مدرن و حیات معقول انسانی

محمدرضا اسدی، استاد فلسفه دانشگاه علامه طباطبایی در ادامه نشست به بررسی نسبت میان معرفت علمی، فلسفی و دینی در جهان مدرن و آسیب شناسی وضعیت دینداری معاصر اشاره کرد و گفت: میراث فکری علامه جعفری، اگرچه شاید با عنوان پروژه احیای دینی شناخته نشده باشد، اما به صورت خودجوش و درونی، قابلیت آن را دارد که تفسیر سربلند و احیاگرانه ای از دینداری در جهان علم و فلسفه معاصر ارائه دهد.

وی با اشاره به ضرورت آسیب شناسی دینداری در دوران مدرن گفت: در جهان امروز، یکی از پرسش های اساسی آن است که چرا انسان قرن بیست و یکم همچنان دیندار است؟ اگر در قرن نوزدهم باید می پرسیدیم چرا بشر از دین روی گردان است، امروز باید بپرسیم چرا هنوز از دین روی گردان نیست. این جابه جایی پرسش، به تعبیر جامعه شناسانی چون پیتر برگر و فیلسوفانی مانند چارلز تیلور، نشان دهنده دگرگونی صورت مسئله دینداری در جهان سکولار است.

اسدی در ادامه با اشاره به قیاس میان علامه جعفری و احیاگران دینی چون اقبال لاهوری، شهید مطهری و علی شریعتی، خاطرنشان کرد که پروژه فکری علامه جعفری از سنخ احیای دینی نبود، اما «میراث» او واجد ظرفیتی است که دینداری را در تعامل عقلانی میان دین، فلسفه و علم بازتعریف می کند.

وی افزود: در نگاه علامه، علم به منزله آگاهی انکشافی از واقعیت، فلسفه به منزله شناخت میانی کلی هستی و دین به مثابه راهی در مسیر کمال مطلق معنا می یابد و این سه، ارکان «حیات معقول» انسان هستند.

اسدی یادآور شد: علامه جعفری در آثار خود، به ویژه جلد چهاردهم و پانزدهم مجموعه آثار فلسفه دین، بر شش پرسش بنیادین زندگی تأکید دارد: «کیستم؟ از کجا آمده ام؟ به کجا می روم؟ با که آمده ام؟ به کجا خواهیم رفت؟ و برای چه آمده ام؟» او در یک روایت، پاسخ به این پرسش ها را منحصرأ در قلمرو دین می داند، و در روایتی دیگر معتقد است علم، فلسفه و دین باید در شبکه ای منسجم به این پرسش ها پاسخ دهند؛ زیرا علم و فلسفه از مبدأ و معاد بی خبرند، اما دین با ترسیم اول و آخر این نظام، تصویر معقول حیات انسانی را کامل می سازد.

این استاد فلسفه با اشاره به اینکه امروزه دو آسیب عمده در معرفی دین، جهان جدید را تهدید می کند، گفت: نخست، غلبه فقه محوری افراطی در آموزش های حوزوی است که باعث شده بخش هایی چون تفسیر، اخلاق و میانی فلسفی دین مورد غفلت واقع شود و تفکر دینی در محدوده احکام توقف کند. دوم، روشنفکری دینی سطحی نگر است که معرفت دینی را میان تهی و وابسته به علوم انسانی و فلسفی معرفی می کند؛ گویی خود دین درون مایه معرفتی ندارد و باید از بیرون تغذیه شود.

وی در تحلیل این تعارض افزود: راه برون رفت از این دو آفت، احیای رابطه متوازن دین با فلسفه و علوم تجربی است؛ نه به گونه ای که دین در برابر علوم مدرن منفعل شود، و نه چنان که علم و فلسفه در برابر دین بی خردانه استقلال مطلق بیابند. میراث علامه جعفری در این میان، منظومه ای عقلانی برای گفت وگو و تعامل سه جانبه میان معرفت دینی، فلسفی و علمی فراهم می کند.

اسدی در ادامه افزود: آنچه در اندیشه علامه اهمیت دارد، نه صرفاً پاسخ به پرسش های شش گانه، بلکه کوشش برای ایجاد «حیات معقول» انسانی است؛ حیاتی که در آن علم، فلسفه و دین نه در رقابت، بلکه در گفت وگو و تعاون به سوی کمال مطلق گام برمی دارند.

وی در پایان خاطرنشان کرد: اگر امروز بخواهیم برای انسان مسلمان از شمال آفریقا تا شرق آسیا تفسیر تازه ای از دینداری معرفی کنیم، نگاه علامه جعفری به نسبت میان علم و دین، پاسخی سربلند و احیاگرانه پیش روی ما می گذارد.

دانایی را رزق حقیقی می دانست

علامه جعفری، فیلسوف گفتگو در میدان علم، دین و فلسفه محضر جعفری، فرزند علامه و مدیر مؤسسه حفظ و نشر آثار علامه

جعفری به عنوان آخرین سخنران به ذکر خاطراتی از تلاش علمی و زندگی سخت پدر پرداخت و گفت: تلاش های علامه از جنس ریاضت علمی و عشق به دانایی اند و جلوه ای از پیوند میان «فلسفه، ایمان و مجاهده عمر» را نشان می دهند.

علیرضا جعفری در ادامه گفت: مرحوم علامه جعفری در دو سال و نیم نگارش کتاب ارتباط انسان و جهان، شب ها بیش از دو ساعت نمی خوابید و گاه میان تهیه غذا و خرید کتاب، کتاب را برمی گزید؛ زیرا دانایی را رزق حقیقی می دانست.

وی با مرور خاطراتی از زندگی علامه یادآور شد: علامه در جوانی در تبریز به حرفه کفاشی اشتغال داشت و از این راه هزینه کتاب های فلسفی را تهیه می کرد. تألیف کتاب برای ایشان سهل نبود؛ با همان درآمد اندک از کار یدی باید میان قوت روز و قوت معرفت یکی را انتخاب می کرد و همیشه انتخابش معرفت بود.

علیرضا جعفری با اشاره به شرحی از استاد نصری گفت: علامه جعفری در تألیف این اثر بزرگ، ضمن نقل تاریخ فلسفه از هند باستان تا دوران جدید، به نقد و تحلیل مبادی فیزیکی و فلسفی ماده و جرم پرداخت؛ کاری که کمتر در سنت فلسفی اسلامی انجام شده است.

وی با اشاره به کتاب «سیر حکمت در اروپا» اثر محمدعلی فروغی افزود: مقایسه این اثر با کار علامه جعفری نشان می دهد که علامه علاوه بر نقل تاریخ فلسفه، فلاسفه و فیزیک دانان را نقد کرده و دیدگاه های آنان را تحلیل فلسفی کرده است؛ در حالی که اثر فروغی بیشتر جنبه گزارشی داشته و نقد تحلیلی ندارد.

در بخش دیگری از سخنانش، به اشاره ای از دکتر نصری پرداخت و گفت: استاد نصری نقل کردند که پدرم بیش از ۲۵۰۰ منبع علمی از زبان های عربی، فارسی، انگلیسی و ترکی بررسی کرده بود تا بتواند مباحث ارتباط انسان و جهان را بنویسد. بسیاری از منابع از مصر و جهان عرب ترجمه شده بودند و علامه همه آنها را با دقت مطالعه می کرد.

وی سپس از فضای معنوی سحرگاهی پدر یاد کرد و گفت: علامه همیشه پیش از اذان صبح، توسل به امام علی(ع) و زیارت حرم علامه امینی را رزق معرفت می دانست و می فرمود: برکت این کتاب از صدقه سر امیرالمؤمنین(ع) است و سحرگاهان، خود حرم را ملکوت علم می دید.

در پایان با حضور جمعی از اساتید، کتاب ارتباط انسان - جهان رونمایی و برخی آثار علامه نیز بازدید شد.